

УДК 908

КАНОНЕРСЬКИЙ ЧОВЕН “JASPER”**Білий Д.Д.**

доктор історичних наук, професор

Стаття присвячена опису дії британського флоту в Азовському морі, трьох спроб облоги міста Таганрог. Під час другої з них сів на мілину і був захоплений козаками канонерський човен «Джаспер». Відбулось це біля селища Крива Коса (нині – Седово Новоазовського району Донецької області). Простежується подальша доля трофеїв з канчовна – гармат, прапорів тощо.

Ключові слова: *Кримська війна, Азовське море, Таганрог, Крива Коса, канонерський човен «Джаспер».*

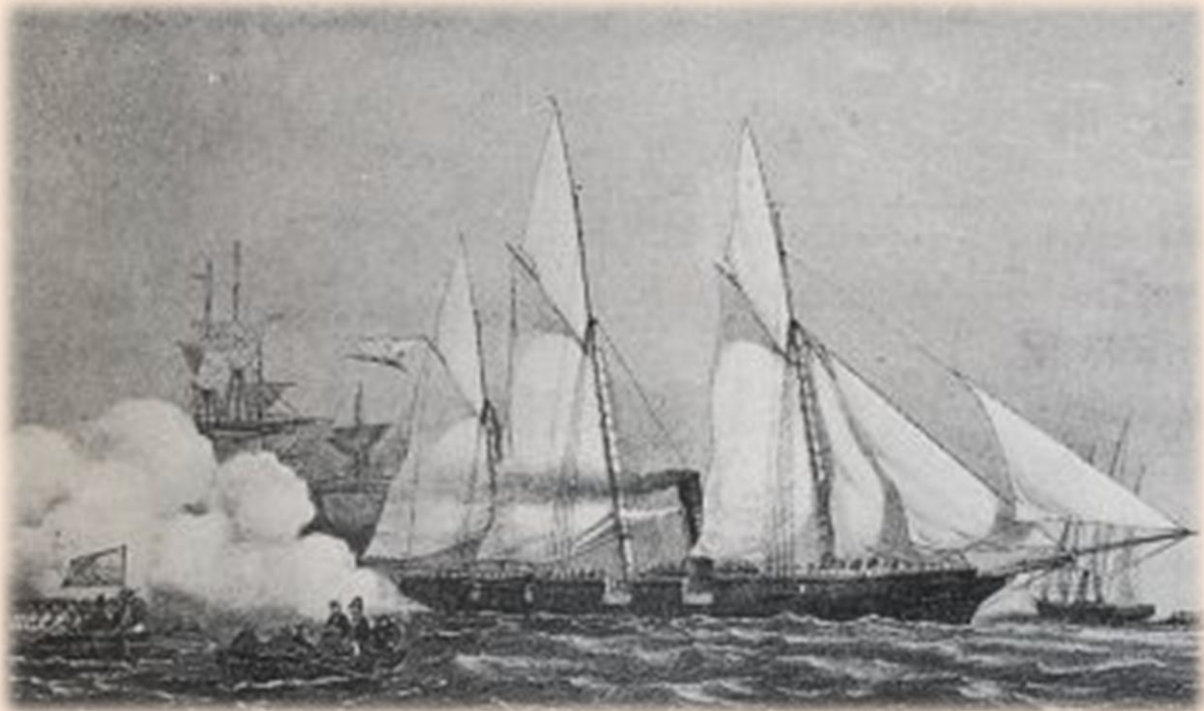
У 6 томі «Історії Королівського флоту зі стародавніх часів до сьогодення» британського морського історика Леріда Клоуза наводиться таблиця корабельних втрат за 1816-1856 роки, у якій значиться канонерський човен “Jasper”, що загинув в Азовському морі у липні 1855 року та захоплений росіянами (Wrecked in the Sea of Azof. Taken by Russian) [1, p.506]. Враховуючи, що “Jasper” і “Tiger”, який сів на мілину під Одесою, є чи не єдиними офіційними втратами англійців під час Кримської війни, спробуємо відтворити історію цього бойового судна та його загибелі.

Канонерські човни (англійською gun-vessel) використовувались в британському флоті для нанесення артилерійських ударів по береговим об'єктам і живій силі противника, для знищення прибережних суден, артилерійської підтримки приморських флангів сухопутних військ. Крім того, вони слугували для перевезення військ, висадки десантів, конвойної, дозорної служб та рішення інших завдань.

Канчовен “Jasper” був дерев'яним судном з парусним озброєнням та паровою машиною. Екіпаж налічував 35 осіб, озброєння – 2 гармати. Канчовен мав три щогли та довжину понад 40 метрів, через що у свідченнях місцевих жителів його називають «пароплавом» і навіть «фрегатом». Командував канонеркою лейтенант Джозеф С. Радсон.

“Jasper” входив до складу так званої Легкої ескадри адмірала Едмонда Лайонса, яка навесні 1855 року пробилася через Керченську протоку та увійшла

в Азовське море задля рейду по глибокому тилу росіян з метою перешкоджання постачань припасів у напівоточений Севастополь.

Канчовен "Wrangler". З англійської гравюри 1856 року.

Опинившись в Азовському морі, англійські капітани діяли як пірати. Не затримуючись в Керченській протоці, щоб не втратити ефект несподіванки, вони попрямували до північного узбережжя. Вже вранці 15(27) травня Легка ескадра у складі 20 пароплавів і значної кількості малих суден увійшла в Бердянський затоку. Тут адмірал Лайонс наказав висадили в порту загін морських піхотинців, які спалили казенні магазини з 40 тисячами чвертей пшениці. Моряки тим часом знищили всі судна в затоці, включаючи шаланди місцевих рибалок.

Від Бердянська основний склад ескадри попрямував до фортеці Арабат, але шлюп «Гарячий» і канонерка «Сперечальник» були відряджені до Генічеську з метою захоплення торгівельних суден, що шукали порятунку в Сиваші. Крім того, шлюп «Кроншнеп» був посланий крейсували з тією ж метою біля входу в Таганрозьку затоку [2].

16 (28) травня відбувся бій Легкої ескадри з фортецею Арабат. Англійці планували повністю перекрити рух по Арабатській стрілці. О шостій годині ранку тринадцять союзних судів обстріляли берегові укріплення Арабата. У відповідь артилерія фортеці відкрила вогонь з 24-фунтових гармат.

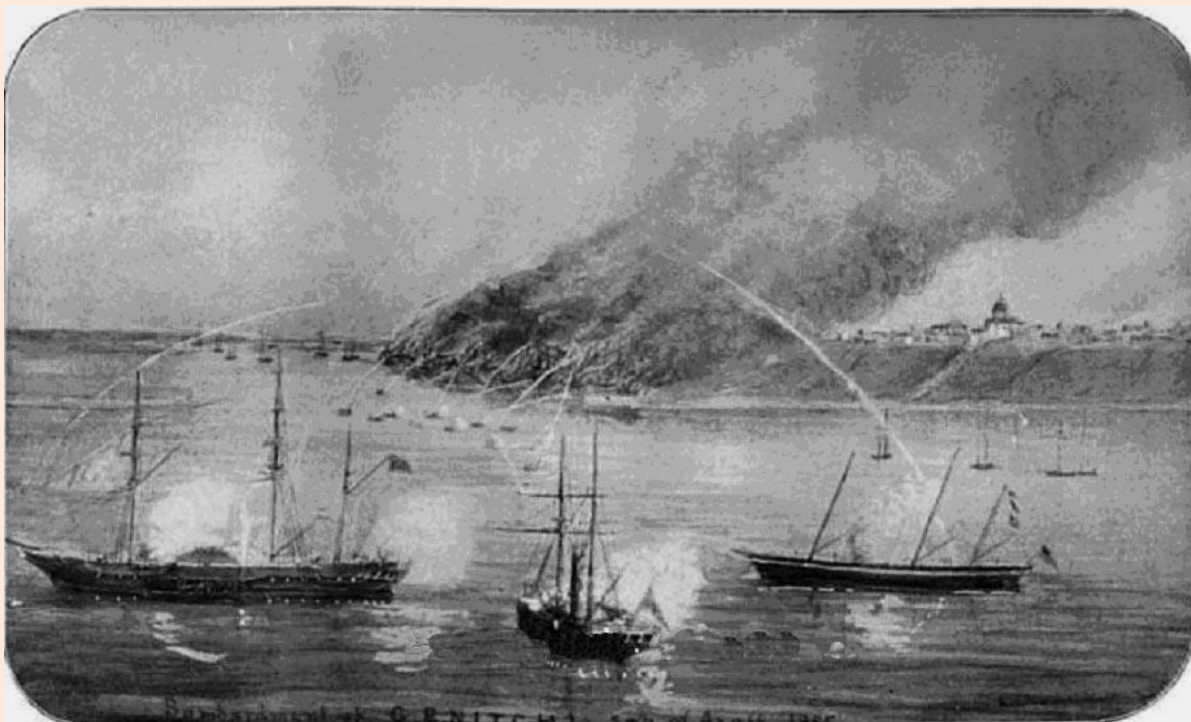

Фортеця Арабат (сучасний вигляд).

Англійці стріляли з гармат більшого калібру, їм вдалося потрапити в пороховий ящик однієї з російських гармат. Пролунав вибух, але фортеця не припинила опору. Необережно наблизившись до батареї два французьких судна отримали пошкодження, що вимагали невідкладного ремонту. Росіяни втратили при обстрілі Арабата 7 чоловік убитими і 45 пораненими. Після перестрілки чотири французьких шлюпа терміново «пішли до вугільних складів в Керчі», а дев'ять англійських суден – шлюпи і канонерки – попрямували до Генічеська.

Як зазначалося, два британських пароплави прибули на рейд Генічеська раніше – близько 8 ранку 16 травня. З них одразу були спущені на воду баркаси з озброєними матросами. Вони піднімалися на борту торговельних суден, наказували командам негайно з'їжджати на берег, розливали по палубах горючі суміші. Близьче до полудня торгові судна почали загорятися один за іншим. «Купці» на рейді горіли весь день і всю ніч. На світ пожеж орієнтувалися кораблі Легкої ескадри. Вранці 17 травня перед Генічеському стояли на якорі вже 11 англійських кораблів.

О 10 годині почалося бомбардування Генічеська. Англійці зосередили вогонь по пристаням та складам, по суднам біля причалів. Крім артилерії широко використовувалися конгревові ракети, що запускалися зі спеціальних станків на шлюпках.

Бомбардування Генічеська.
З гравюри Бедвелла. 1855.

За свідченнями російських офіцерів, внаслідок бомбардування в порту згоріло близько 20 тис. тонн хлібних запасів, вціліло лише 3 тис. тонн. З 98 суден, що стояли на рейді і в протоці, було спалено 48, ще 21 судно потоплено, переважно самими росіянами – для запобігання спалення. На плаву залишилися лише 29 суден.

Адмірал Лайонс мав усі підстави вважати наліт на Генічеськ своєю перемогою. Про успіх Легкої ескадри в Генічеську писали англійські газети. Були оголошені герої – два лейтенанта і матрос-канонір, які підпалювали склади в порту. Офіцерів просунули по службі. Через два тижні лейтенант шлюпа «Ластівка» Х'ю Бургойн став командиром канонерки «Сперечальник». Лейтенант з «Міранди» Сесіл Баклі через два тижні теж отримав під командування канонерку «Змія». По закінченню війни, коли буде заснована вища нагорода Британії для рядових чинів і молодших офіцерів – «Хрест Вікторії», її вручать одним з перших обом лейтенантам і матросу-каноніру зі шлюпу «Гарячий» Джону Робертсу. Лейтенант з «Міранди» Джон Маккензі за командування шлюпочним загonom в Сиваші отримав чергове звання «командер».

Нападом на Арабат і Генічеськ адмірал Лайонс розраховував повністю паралізувати постачання Севастополя. Однак, незабаром з'ясувалося, що Арабатський тракт є лише допоміжним, в той час як основний шлях російських обозів лежить через Чонгарський міст. Лайонс не ризикнув висадити великий десант вглиб російської території. Але, починаючи з кінця червня, англійці

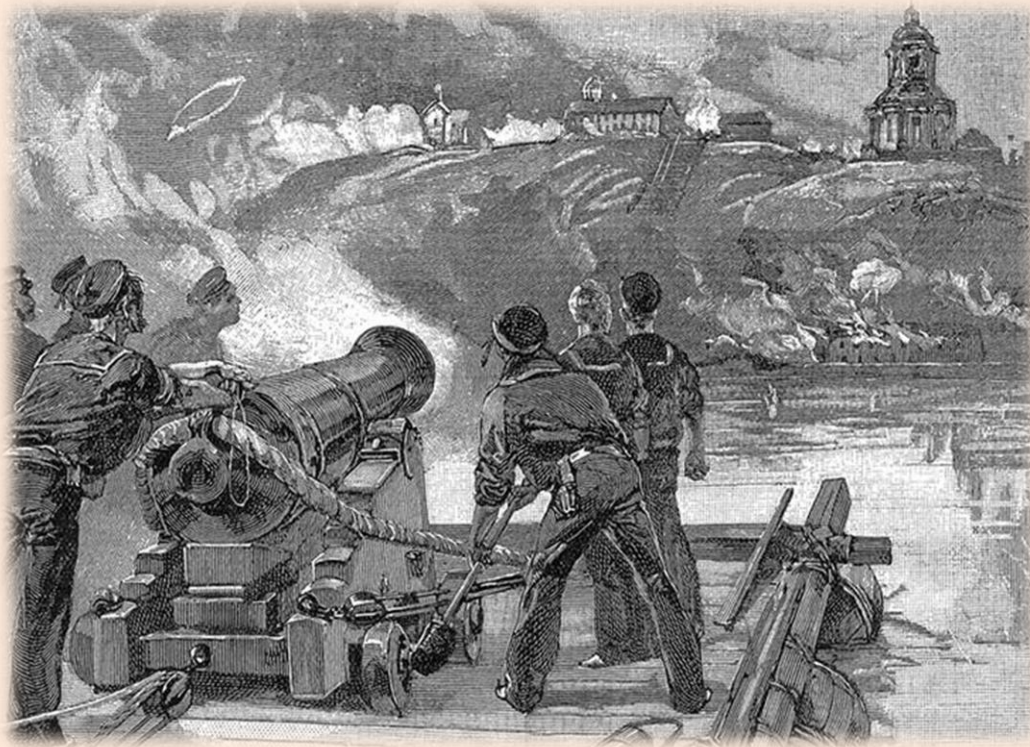
зробили ряд розвідувально-диверсійних рейдів у бік Чонгара малими групами. Вони перетягували шлюпки поперек Арабатської стрілки, спускали їх у Сиваш, ночами розвідкою проходи в лабіринті сиваських мілин, але до мосту вийти так і не змогли.

Залишатися довше біля Генічеська Лайонс не міг, оскільки як на 20 травня (1-го червня) була призначена зустріч з французькими кораблями на протилежному кінці Азовського моря – в Таганрозькій затоці. Через добу до Легкої ескадри приєдналися 9 французьких пароплавів і 24 шлюпа, які прибули з Керчі.

Таганрог в середині XIX століття був найбільшим портом Приазов'я. Російське командування в Таганрозі в особі козачого отамана, генерал-лейтенанта Івана Краснова і губернатора, генерал-майора графа Єгора Толстого мали в розпорядженні 2500 солдатів і практично нескінченні мобілізаційні можливості Азовського і Донського козацтва при повній відсутності артилерії.

Коли союзники підійшли до порту, вони вислали парламента з вимогою здати місто, вивести з нього війська і залишити казенне майно. У відповідь генерали подякували ворога за його людяність по відношенню до мирних жителів міста. Вони пропонували не починати бомбардування міста, але зійти на берег, мовляв, «нехай зброя вирішить, кому володіти Таганрогом» [3].

Британці негайно відкрили вогонь, тобто зробили дію, протилежну тій, за яку отримали подяку.

Бомбардування Таганрога з британського плоту під час першої спроби облоги.

Після півгодинного обстрілу з важких гармат від ескадри відділилися півсотні баркасів з фальконетами і ракетними станками, які продовжили бомбардування міста. Але всякий раз, коли робилася спроба висадити паліїв, козаки контратакували. Англійський офіцер Берроу, який брав участь в Азовській експедиції, залишив у своїх мемуарах такі рядки: «У погано укріпленому Таганрозі ми зустріли несподіваний і відчайдушний опір росіян. Сюди начебто долетів дух завзятості, який володів захисниками Севастополя. Стійкість росіян вражала» [4].

Переконавшись у тому, що варіант з Генічеському тут не повториться, союзники о 16 годині знялися з якоря і пішли в море. Росіяни втратили одного козака і 11 жителів убитими, 14 військовослужбовців і 47 жителів пораненими; згоріло близько ста будівель, пошкоджені пострілами 4 церкви, 4 казенні будівлі та 52 приватних будинки.

Вранці 24 травня (5 червня) Легка ескадра об'явилася перед Маріуполем. Тут практично повністю повторилася вчорашня історія. Після відмови полковника Кострюкова здати місто почалося бомбардування, яке тривало три години. Перше ж ядро потрапило в Харлампієвський собор – найвищу будівлю в Маріуполі. Поки гриміла канонада, п'ять баркасів, озброєних гарматами, увійшли в гирло Кальміусу і стали підніматися річкою. Тут, в Кальміуському лимані біля хутора Косоротова сховалося близько сімдесяти каботажних суден. Підполковник Кострюков повів свої дві сотні до Косоротова. Прискакавши туди, він розсипав одну сотню стрільців вздовж берегу і зустрів десантників дружним вогнем з рушниць. Дві сотні 68-го полку під командуванням військового старшини Титова поспішили на допомогу Кострюкову. Побачивши все це, баркаси спочатку зупинилися, потім повернули назад і пішли в море разом з іншими шлюпками, які ескадра вислала їм на допомогу.

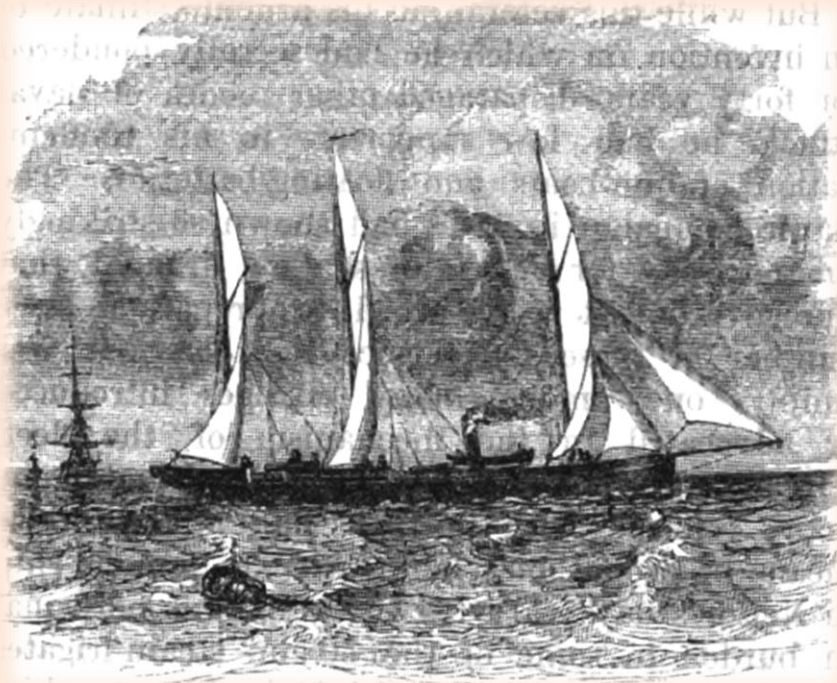
Але поки козаки відбивали десант у Косоротова, союзники висадили кілька людей у Маріуполі, які підпалили кілька приватних магазинів з хлібом і сіллю, будівельний ліс і склади риби. Все це майно належало братам Мембелі і купцеві на ім'я Деспот. На Єкатерининській вулиці англійці спалили будинки Хараджаєва, Качеванського, Палеолога [5].

О 18 годині ескадра пішла в море і незабаром прибула в Єйськ. *«Начальник Ейського воєнного округу, Чорноморського казачього войска полковник Борзиков, приняв во внимание, что не было никакой возможности отразить неприятеля, решился вступить с ним в переговоры. Небольшое количество казенного провианта и фуража, находившееся в городе, было истреблено и впоследствии добровольно пополнено тамошним купечеством»* [3].

На відміну від міст Північного Приазов'я, які дали рішучу відсіч союзникам, на південному березі моря ситуація була дещо інша. Ще раніше була евакуйована Чорноморська берегова лінія, після заняття Керчі війська

залишили Анапу і Новоросійськ. Стан росіян на Кубані було загрозливим, що не могло не позначитися на волі до опору захисників Єйська.

Спустошивши Азовське узбережжя, союзні кораблі 3 (15) червня повернулися на Чорне море. Оцінюючи значення рейдів Легкої ескадри, необхідно вказати на величезний матеріальний збиток, нанесений Російської імперії. За британськими відомостями, ескадрою було захоплено і спалено близько 200 торговельних суден, ще стільки ж знищили самі росіяни. Від розбою постраждала не тільки казна, а й приватні особи, в тому числі іноземні купці. Разом з тим, головна мета рейду – позбавити продовольства Кримську армію – досягнута не була. Союзники не змогли перерізати шляхи постачання Севастополя через Чонгарський міст. Не були знищені запаси хліба в Таганрозі та Маріуполі.

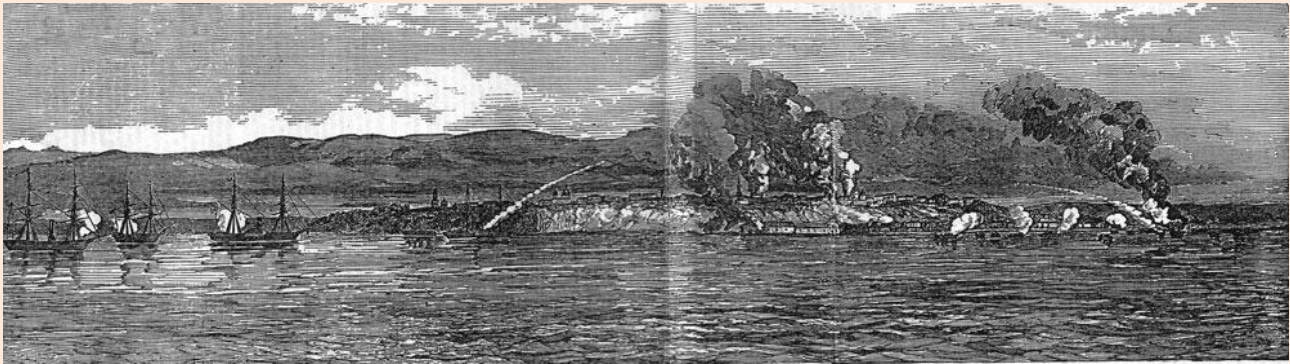
Британский канчовен.

Гравюра з книги В. і Р.Чамберсів «Руська війна». 1856.

Ось чому союзники знову відрядили ескадру в Азовське море. У перших числах липня 1855 року дюжина англо-французьких бойових пароплавів спробували довершити те, що не вдалося зробити у попередній експедиції.

3 (15) липня флот бомбардував Бердянськ, після чого невдало намагався висадити десант. 5 (17) липня біля селища Глафірівка у Єйському лимані палії знищили кілька господарських будівель і хлібних комор, але були відбиті козаками.

6 (18) липня почалася двотижнева морська облога і обстріл Таганрога, під час якої і був знищений канчовен «Джаспер».

Бомбардування Таганрогу під час другої облоги.
Гравюра з "The Illustrated London News", 14 липня 1855 р.

Поселення Крива Коса (на географічній карті 1820 року Крива Коса вже позначалась як «хутір») виникло в середині XVIII століття в однойменному «урочищі» на березі Азовського моря. Нині це – селище Седово Новоазовського району Донецької області України. Майже століття по тому, у 1849 році, в 7 верстах на захід від Кривої Коси була заснована станиця Новомиколаївська (майбутній районний центр Новоазовськ).

У Повному зібранні законів Російської імперії в розділі «Донські козаки» за № 23368 від 4 липня 1849 міститься «височайше затверджена» думку Державної Ради про заснування у війську Донському нової козацької станиці: *«Государственный Совет в военном департаменте и в общем собрании, рассмотрев представление министра об учреждении в войске Донском новой казачьей станицы на урочище Кривой Косы на берегу Азовского моря, согласно с представлением, мнением положил: между городами Таганрогом и Мариуполем, на урочище Кривой Косы, образовавшейся на берегу Азовского моря, именно на месте, называемом Обрыв¹, основать казачью станицу под наименованием Новониколаевская...»* На даному рішенні є резолюція імператора Миколи I: *«Его императорское Величество во воследовавшее мнение в Общем Собрании Государственного Совета по делу об учреждении в войске Донском новой казачьей станицы на урочище Кривой Косы на берегу Азовского моря Высочайше утвердить соизволил и повелел исполнить»* [6].

У той час Наказним отаманом Війська Донського був видатний державний діяч Михайло Григорович Хомутов (з 1839 року – начальник Штабу Війська Донського, в 1848-1862 рр. – Наказний отаман Війська Донського). Багато в чому завдяки енергійній і мудрої діяльності М.Г. Хомутова Приазовський край швидко розвивається як в економічному, так і в культурному плані. Сам Наказний отаман займався особисто плануванням, будівництвом і

¹ В даному випадку термін «Обрыв» вживається як назва певної місцевості, а не однойменного хутора.

облаштуванням станиці. А безпосередньо керував роботою станичний отаман П.Ф. Попов. Судячи з усього, саме завдяки їх спільним зусиллям вулиці станиці були дуже чітко сплановані, і сліди цього збереглися і сьогодні в Новоазовську – в розташуванні його прямих вулиць і зручному, вивіреному плануванні міста [6].

З початком Кримської війни та заходом англійських та французьких кораблів у Чорне море місцеві мешканці стали готуватися до оборони. У станиці Новомиколаївській були сформовані два козачих полки – 70-й та 76-й. Але служили в них переважно ті, хто за віком або станом здоров'я не були придатні до рекрутування в регулярну армію. Лише урядники в полках мали бойовий досвід. Під час першої та другої облоги Таганрога козаки вели дозорну службу, повідомляли начальство про пересування морських сил союзників.

Коли англо-французи взяли Керч та виникла безпосередня небезпека їхньої появи у Азовському морі, росіяни доправили до Кривої Коси декілька своїх пароплавів. Як зазначає маріупольській краєзнавець Лев Яруцький, ці пароплави були тут затоплені – щоб не потрапили у руки ворога. Британці проявили певну увагу до цього факту, вочевидь, сподіваючись підняти з дна машини, гармати та інше цінне обладнання. Саме цим і пояснюється їх підвищена активність навколо Кривої Коси [5].

Так чи інакше, але у перших числах липня 1855 року англійці спробували висадитися на узбережжя між Кривою Косою та Маріуполем. На заваді їм став осавул Тарасов, який з частиною сотні козачого полку, «захищаючи своє власне селище, зустрів неприятелів, що висадились з човна, рушничним вогнем, змусив їх до втечі і, наздогнавши в море, по коліно у воді, порубав власноруч двох осіб. Тим часом великий пароплав, наблизившись до берега, обсипав козаків картеччю, але не встиг завдати їм ані найменшої шкоди» [3].

6 (18) липня союзники знов обстріляли Криву Косу. Згідно з рапортом Міуського окружного начальника, станичного отамана ст. Ново-Миколаївської П.Ф. Попова до Новочеркаська, *«семь неприятельских пароходов бомбардировали Кривую Косу, сожгли и уничтожили почти все постройки, а жители разбежались. От бомбежки загорелся даже склад каменного угля казака Гусельщикова»*. Можливо, саме з Кривої Коси союзники планували наступ на станицю.

Реалізації планів союзників перешкодила буря, яка розгулялась 12 липня. Шторми на Азовському морі саме через його мілководність відрізняються значною руйнівною силою. Тому не дивно, що союзники поспішили відвести свої кораблі подалі від берега, на глибше місце.

Англо-французькі кораблі в Азовському морі.

Канонерський човен “Jasper” у складі союзної ескадри брав участь у другій облозі Таганрога. За наказами командування він здійснював розвідувальні рейди вздовж Азовського узбережжя.

В одному з центральних російських архівів зберігається неофіційний документ, в якому повідомляється, що «12 липня 1855 англійський канчовен «Джаспер», що неодноразово обстрілював Таганрог і прибережні села, сів на мілину біля Кривий Коси. Сталося це після того, як встановлені ним раніше віхи на глибоких місцях були переставлені невідомим миколаївським рибалкою на мілину, в результаті чого канчовен і сів на мілководді. Козаки вибили з нього екіпаж, зняли знаряддя, парову машину, а судно підірвали» [7].

За іншими відомостями, відбулася ця подія не 12, а 17 або навіть 24 липня. Євген Пригоровський у своєму нарисі реконструює події тих днів. На його думку, командир канонерки «Джаспер» підшукував зручне місце для висадки десанту. Таке місце він знайшов біля Кривий Коси. Йому здалося, що берег порожній. Він наказав поставити ввечері віхи, для того, щоб вранці підійти ближче до берега. Але за діями англійців, ховаючись за буграми, уважно стежили козаки. Вночі віхи були переставлені. А вранці наступного дня, нічого не підозрюючи, капітан посадив своє судно на мілину.

Козацькі спостерігачі з 70-го полку негайно повідомили в станицю, що британський пароплав стоїть біля берегу нерухомий. З Новомиколаївської на місце подій терміново відрядили загін підполковника Македонського з двома гарматами 2-гої донської батареї під командуванням сотника Краснова. Але ще

до прибуття артилерії козаки вирішили самотужки атакувати і захопити канонерський човен.

Донці пішли в море, поки глибина дозволяла йти, і відкрили вогонь з рушниць по пароплаву. Англійські матроси відповіли вогнем з гармат і рушниць. Зав'язався небувалий бій по груди у воді.

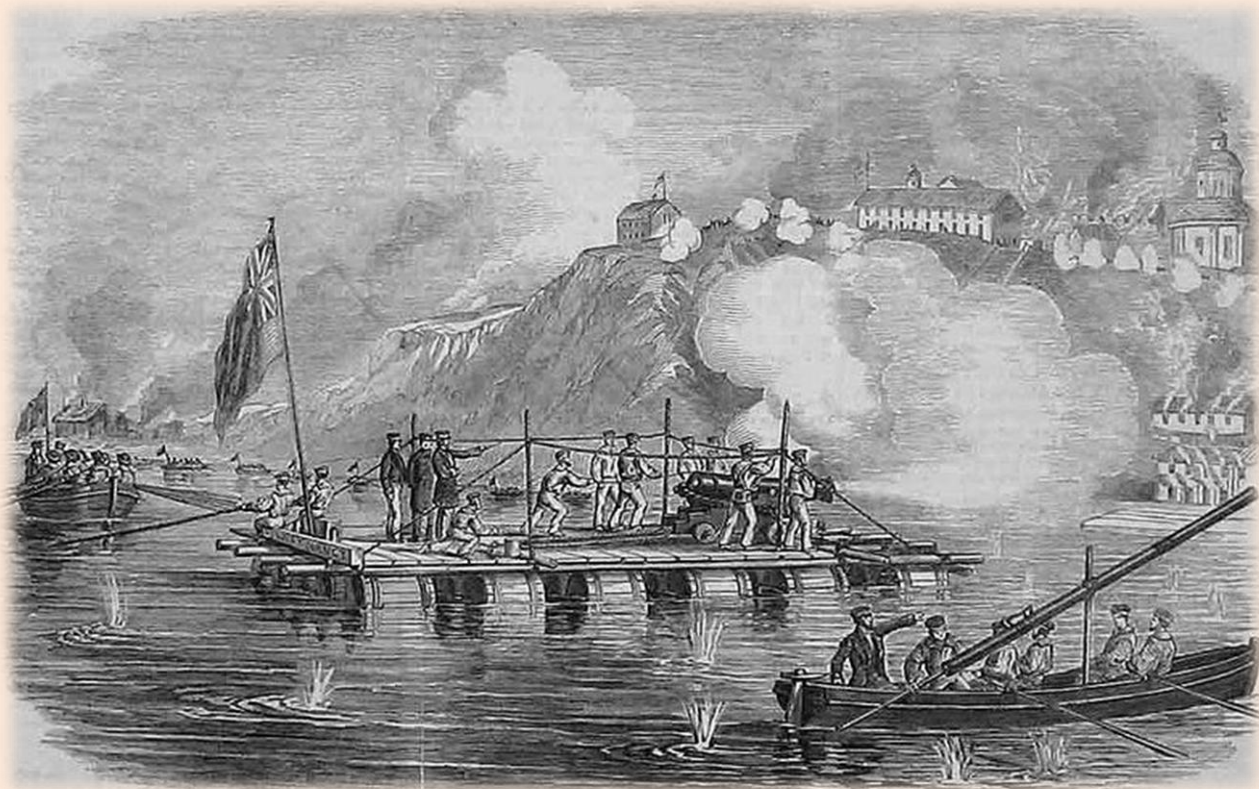
Незабаром на допомогу англійцям підійшов 18-гарматний пароплав, який вогнем відігнав козаків. На крутому березу, ховаючись за буграми, накопичувалися козаки і вогнем готували нову атаку на «Джаспера».

Так тривало до шостої години вечора. До цього часу постріли на пароплаві стихли. Екіпаж на шлюпках покинув канонерку, попередньо підпаливши її. Англійці з «Джаспера» перебралися на інший пароплав. Тоді козаки кинулися вплав, дісталися до канчовна, загасили пожежу і знайшли в ньому багату здобич: прапори, книги, незаклепані гармати. Підполковник Македонський прибув, коли пароплав був вже взятий козаками. Він наказав негайно зняття з нього артилерію.

Звістка про цю подію швидко облетіла все Приазов'я, підняла і зміцнила моральний дух його захисників. Цікаво, що у той самий день у гирлі Дону відбулася дуель двох російських канчовнів зі складу донської флотилії (№ 1 і 2) з британською канонеркою «Бігл». Англійці вимушені були відійти. Але ця подія залишилася майже невідомою, оскільки опинилася «в тіні» перемоги на Кривій Косі над «Джаспером».

Наступними днями козаки витягли на берег дві 24-х-фунтові каронади. Хотіли також забрати з пароплава 92-х-фунтову бомбічну гармату і демонтувати парову машину. 15 (27) липня з цією метою з Таганрога прибула команда водолазів та слюсарів з інструментом під головування морського відомства підполковника Вердемана. Проте, два союзних пароплава, що раптом з'явилися біля Кривої Коси, відкрили сильний вогонь по робітникам і змусили Вердемана припинити демонтаж [3].

Англійці не могли пробачити кривокосцям втрати свого бойового судна. Британська ескадра зосередилася біля коси і не припиняла вогонь доки не знищила всі, без винятку будинки і рибні заводи на Кривий Косі. Лише після цього, 22 липня (3 серпня) вона повернулася під Таганрог. Після війни імператор Олександр II подарував мешканцям Кривої Коси 6000 рублів на відновлення спаленого хутора.

«Плот леді Нансі» атакує Таганрог.

Гравюра з "The Illustrated London News", 11 серпня 1855 р.

Третє бомбардування Таганрога відбулося в другій половині серпня, але встановлені в місті берегові батареї, нарешті, змогли дати відсіч нападникам.

19 серпня ескадра противника підійшла близько до берега західніше Кривої Коси і відкрила вогонь по селищу Кирпичову (сел. Широкіно). Після обстрілу на берег висадилося до 80-ти десантників. Загін козаків з 60-ти осіб, що чекав їх у засідці, обстріляв матросів і кинувся в атаку з шашками наголо. У бою козаки взяли в полон двох офіцерів, яки застрягли у болоті та одного матроса. Кілька ворожих моряків отримали різні поранення. Спіймані як палії, англійці розраховували на неминучу смерть, і були чимало здивовані, коли їм надали чисту білизну та їжу. Серед козаків вбитих і поранених не було.

Коли звістка про полонених дійшла до Таганрога, біля штаб-квартири отамана Краснова зібрався величезний натовп. «Генерал Краснов, – пише Богданович, – знаючи озлоблення таганрозьких жителів проти Англійців, вважав за потрібне нагадати народу про християнської обов'язки співчуття до нещасних; але незабаром виявилось, що полонені, замість образ, були прийняті дуже привітно і забезпечені всім потрібним» [3].

Незабаром союзна ескадра назавжди покинула Таганрозьку затоку. До того часу затонулий «Джаспер» вже розбило хвилями і занесло піском настільки, що «з берега майже не було його видно».

Коли союзні кораблі пішли з Азовського моря, кривокощі впритул зайнялись «Джаспером».

Найбільш вагомі трофеї – прапори, гармати, документація тощо – були відправлені до станиці. Команда Вердемана зняла з канчовна дошку з назвою судна, підняли «60 гранат, шість ящиків з бомбами, деякі частини парової машини, баркас з кермом, щоглою і одним веслом, дві сигнальні книги з англійським гербом і надрукованим на першому аркуші наказом лордів адміралтейства» [8].

Пізніше з трьох піднятих гармат дві бронзові карронади були подаровані Новочеркаську, де їх встановили перед пам'ятником отаману Матвію Івановичу Платову.

Пам'ятник М.І. Платову в Новочеркаську (1870-1875 рр.)

Краєзнавець Павло Миколайович Чернов прослідкував подальшу долю цих каронад: з відкриттям у 1899 році в Новочеркаську будівлі Донського музею морські гармати було прибрано від пам'ятника Платова та встановлено біля входу в музей; у 1930 році, тобто за радянські часи, були визнані такими, «що не мають історичного і художнього значення» та передані у «Рудметалторг» на переплавку [9].

Остання, третя гармата залишилась на місці – у станичному правлінні.

Трофейні прапори та вимпели за особистим розпорядженням імператора Олександра II були передані на зберігання до Успенського собору міста Таганрог.

Мідна обшивка судна була знята. Вірні козацьким традиціям, кривокощі зібрали усі мідні частини з «Джаспера» для дзвонів храму Миколи Чудотворця, який будувався в той час в Новомиколаївській, а згодом був перенесений до Кривої Коси. Із трофейної міді було відлито дзвін вагою 197 пудів (понад 3 т). Це був чи не найбільший з дзвонів, які коли-небудь були в храмах Приазов'я.

Другим за розміром дзвін мав вагу 95 пудів, їх доповнювали менші за вагою дзвони.

«Згідно з розповідями старожилів, головний дзвін було чути далеко за межами станиці – жителям навколишніх хуторів і рибалкам в море. Зачувши дзвін, що закликав до служби або оповіщав про головні події, працівники в поле припиняли роботу, а рибалки згортали вітрила і поспішали до берега, щоб встигнути на церковну службу... А для рибалок храм Миколи Чудотворця служив, крім духовного і культурного центру, своєрідним маяком: на його куполі височів кам'яний ліхтар, світло якого було ночами видно далеко в море» [6].

Не має сумніву в тому, що з часом кривокощі знайшли застосування й цінним на степному Півдні дерев'яним деталям судна. Те, що не було придатне для будівництва, пішло на дрова. Інакше кажучи, від остова «Джаспера» нічого не залишилось.

У 1907 році жителі хутора Крива Коса Ераст Іванович Дудар і Василь Іванович Помазан знайшли в море, сажнях за сто від берега, три гармати, з них одна вагою вісім пудів і довжиною півтора аршини, безліч великих і малих ядер і кілька десятків пароплавних колосників. Спочатку була думка про те, що це – залишки «Джаспера». Окружний начальник Таганрозького округу навіть доповів Донському наказному отаману, що виявлені залишки британського пароплаву часів Кримської війни. Але згодом розібрались, що, скоріше за все, йшлося про ті самі затоплені російські пароплави, про які писав Лев Яруцкій.

Таким чином, надійно ідентифікованих артефактів з «Джаспера» сьогодні не зафіксовано.

Література:

1. The Royal NAVY. A History From the Earliest Times to the Present. By Wm. Laird Clowes. - London: Sampson Low, Marston and Company, 1901. - Vol. VI. - 592 p.
2. Дубровин В. Черный туман в проливе Тонкий [Электронный ресурс] / В.Дубровин // Адрес доступа: <http://genichesk.com.ua/other/mist/>
3. Восточная война 1853-1856 годов. Сочинение генерал-лейтенанта М.И.Богдановича. В 4-х томах. – СПб.: Отпечатано в типографии Ф.Сущинского, Екатерининский канал, 1876.
4. Пригоровский Е.В. История с английской канонеркой «Джаспер». [Электронный ресурс] / Е.В. Пригоровский // Адрес доступа: <http://my-sedovo.narod.ru/PRIGOROVSKY.html>
5. Яруцкий Л. «Мариупольская старина». [Электронный ресурс] / Лев Яруцкий // Адрес доступа: <http://old-mariupol.com.ua/v-sevastopolskuyu-stradu/>

6. Бесчастный В.Н. История церкви Петра и Павла поселка Седово [Электронный ресурс] / В.Н. Бесчастный, Д.Д. Белый // Адрес доступа: http://my-sedovo.narod.ru/VIKTOR_BESCHASTNY2.html
7. ЦГВИА. Ф. БУЛ. Д. 5737 Л. 285.
8. Интернет-форум «Канонерская лодка "Джаспер": Орудия, предметы с корабля» // Адрес доступа: <http://taganrog.su/phpbb3/viewtopic.php?f=6&t=15034&start=0>
9. Чернов П.Н. Английские пушки у Донского музея (О судьбе артиллерийских орудий с корабля британского флота «Джаспер») [Электронный ресурс] // Адрес доступа: http://my-sedovo.narod.ru/PAVEL_CHERNOV.html

Белый Д.Д. Канонерская лодка «Джаспер».

Статья посвящена описанию действий британского флота в Азовском море, трех попыток осады города Таганрог. Во время второй из них села на мель и была захвачена казаками канонерская лодка «Джаспер». Произошло это около поселка Кривая Коса (ныне – Седово Новоазовского района Донецкой области). Прослеживается дальнейшая судьба трофеев с канонерки – пушек, флагов и проч.

Ключевые слова: Крымская война, Азовское море, Таганрог, Кривая Коса, канонерская лодка «Джаспер».

Bily D.D. Gunboat "Jasper."

The article describes the actions of the British fleet in the Sea of Azov, three attempts to siege Taganrog. During the second attempt, the gunboat "Jasper" ran ashore and was captured by Cossacks. It happened near the village Krivaya Kosa (now – Sedovo of Novoazovsk district, Donetsk region). The further fate of gunboat's trophies – guns, flags, etc. is traced.

Keywords: Crimean War, the Sea of Azov, Taganrog, Krivaya Kosa, gunboat "Jasper."

Стаття отримана редакцією 13.03.14